Əbu Əli Həsən ibn Əli Xacə
Nizamülmülk

SİYASƏTNAMƏ

Farscadan tərcümə, əsər və müəllif
haqqında qeydlər:
R.Sultanov

QANUN NƏŞRİYYATI

Kitab dövləti idarə etmək haqqındadır. Müəllifin Səlcuq sultanının vəziri olması onu daha da qiymətli edir. Əsəri XI əsrin tarixi-ədəbi hadisəsi sayırlar. Öz dövrünün dövlət quruluşu, hərbi sistemi, vergi qaydaları, dini təriqətləri və üsyanları haqqında əvəzsiz mənbədir. Eyni zamanda, əsrlərə meydan oxuyan unikal ibrətamiz hekayələri ilə maraq doğurur. Siyasi traktat janrına aid edilən "Siyasətnamə" XIX əsrdən başlayaraq dünya tədqiqatçılarının diqqətini cəlb edib və bir çox aparıcı dillərə tərcümə olunub. Alim və tarixçilər orta əsrlərin tarixinin, dövlət quruluşunun, həmçinin ictimai-fəlsəfi fikrinin öyrənilməsində bu əsərin əhəmiyyətini dönə-dönə qeyd ediblər.

Kitabın içindəkilər

Nizamülmülkün həyat və fəaliyyəti haqqında
(Rəhim Sultanov) 9
Bir neçə söz *(Həmid Məmmədzadə)* 42
Kitabın yaradılma səbəbi 46
Fəsillərin adı.. 49
Birinci fəsil. İnsanların halı, ruzigarın dövranı və dünyanın sultanı Qiyasəddünya və dinin mədhi haqqında 55
İkinci fəsil. Padşahların allah-taalanın verdiyi nemətin qədrini bilmələri haqqında 59
Üçüncü fəsil. Şahların şikayətə baxmaları, ədalət, mərhəmət və xeyirxahlıqları haqqında............................... 61
Dördüncü fəsil. Amillər, vəzir, qulam və başqalarının işlərinə nəzarət haqqında... 73
Beşinci fəsil. Müqtilər və onların rəiyyətlə rəftarı haqqında 87
Altıncı fəsil. Qazılar, xətiblər, möhtəsiblər və onların işlərini yaxşılaşdırmaq haqqında.. 99
Yeddinci fəsil. Amil, qazı, şəhnə, rəislərin işlərinə nəzarət və cəza qaydası haqqında 107
Səkkizinci fəsil. Din, şəriət və bu kimi işləri öyrənib nəzarət altına almaq haqqında.. 121
Doqquzuncu fəsil. Müşriflər və onların təmin edilməsi 125
Onuncu fəsil. Sahibxəbər və ölkə dolandırmaq tədbirləri haqqında 126
On birinci fəsil. Əlahəzrətin əmrləri və dərgahdan gələn yazıların hörmətini saxlamaq haqqında.................... 138
On ikinci fəsil. Mühüm işlər üçün dərbardan qulamların göndərilməsi haqqında.................................... 141

On üçüncü fəsil. Casuslar göndərmək, ölkə və rəiyyətin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında 142
On dördüncü fəsil. Qasid və göyərçinlərin ardıcıl göndərilməsi haqqında 158
On beşinci fəsil. Sərxoşluqda və ayıqlıqda əmrlərin verilməsində ehtiyatlı olmaq lazımdır 159
On altıncı fəsil. Xüsusi vəkil və onun işinin irəliləməsi haqqında 160
On yeddinci fəsil. Nədimlər, əshabələr və onların işini nizama salmaq haqqında 161
On səkkizinci fəsil. Padşahın öz işləri barəsində alim və hikmət sahibləri ilə məşvərət etməsi haqqında 164
On doqquzuncu fəsil. Müfridlər, onların yaraqlandırılması və işlərinin nizama salınması haqqında 166
İyirminci fəsil. Dərgahda bəzək-düzəkli, daş-qaşlı silahların saxlanması haqqında 168
İyirmi birinci fəsil. Elçilərin gəlməsinin mənası və onların işlərini nizama salmaq haqqında 169
İyirmi ikinci fəsil. Mənzil başında yemin ehtiyat edilməsi haqqında 174
İyirmi üçüncü fəsil. Bütün qoşun malının müəyyən edilməsi haqqında 175
İyirmi dördüncü fəsil. Hər növdən qoşun saxlamaq haqqında 177
İyirmi beşinci fəsil. Hər tayfadan sarayda girov qoşun saxlamaq haqqında 179
İyirmi altıncı fəsil. Türkmənləri türk və başqa qulamlar kimi xidmətdə saxlamaq haqqında 180
İyirmi yeddinci fəsil. Qulların xidmət vaxtı incidilməməyi və onların işinin nizama salınması haqqında 181

İyirmi səkkizinci fəsil. Əyan-əşrəf və başqalarının qəbulu haqqında 200
İyirmi doqquzuncu fəsil. Şərab məclisi düzəltmək qaydaları və onun şərtləri haqqında 202
Otuzuncu fəsil. Xidmət vaxtı qulların və nökərlərin yerlərində durmaları haqqında 204
Otuz birinci fəsil. Ordu və xidmətçilərin ehtiyac və xahişləri haqqında 205
Otuz ikinci fəsil. Müharibə və yürüş ləvazimatını, silahını və dəm-dəsgahını hazırlamaq haqqında 206
Otuz üçüncü fəsil. Səhv, günah etdikdə irəli çəkilmiş adamlara töhmət vermək haqqında 207
Otuz dördüncü fəsil. Keşikçilər, növbətçilər və qapıçıların işi haqqında 210
Otuz beşinci fəsil. Şahlarda yaxşı süfrə açmaq qaydaları haqqında 211
Otuz altıncı fəsil. Layiqli xidmətçilər və qulamların qədir-qiymətini bilmək haqqında 215
Otuz yeddinci fəsil. İqtidarların iqtaları və rəiyyətin halı barədə ehtiyatlı olmaq haqqında 218
Otuz səkkizinci fəsil. Ölkə işlərində şahların tələsməsi haqqında 219
Otuz doqquzuncu fəsil. Mirqəzəb, çubuqvuran və cəza alətləri haqqında 222
Qırxıncı fəsil. Şahın allah bəndələrinə bəxşiş verməsi, hər iş və adəti qaydaya salması haqqında 228
Qırx birinci fəsil. Ləqəblər haqqında 236
Qırx ikinci fəsil. İki işi bir adama tapşırmamaq, işsizlərə iş vermək, onları məhrum etməmək, pakdin və layiqli adamları irəli çəkib bədməzhəb, bədəqidə adamlara vəzifə tapşırmayıb, onları özündən uzaqlaşdırmaq haqqında 247

Qırx üçüncü fəsil. Hicab əhli, ordu başçıları
və sərkərdələrin rütbələri haqqında.................................... 270
Qırx dördüncü fəsil. Şah və islamın düşməni olan
bədməzhəblərin ortaya çıxarılması haqqında..................... 281
Qırx beşinci fəsil. Məzdəkin xürucu, onun məzhəbi
və Nuşirəvan Adil tərəfindən öldürülməsi haqqında 284
Qırx altıncı fəsil. Gəbr Sunbadın Nişapurdan Reyə –
müsəlmanlara hücumu və onun fitnəsi haqqında............... 305
Qırx yeddinci fəsil. Kuhistan, İraq və Xorasanda
qərməti və batinilərin əmələ gəlməsi haqqında 308
Qırx səkkizinci fəsil. Xorasan və Mavərənnəhrdə
batinilərin xürucu haqqında 314
Qırx doqquzuncu fəsil. Xəzinə toplamaq və onu
saxlamaq qaydaları haqqında... 341
Əllinci fəsil. Cavab vermək, zülm edilmişlərin
şikayətlərinə baxmaq, ədalətli qərar qəbul etmək
haqqında... 344
Əlli birinci fəsil. Vilayətin hesabını saxlamaq,
onu tərtibə salmaq qaydaları haqqında 348

NİZAMÜLMÜLKÜN HƏYAT VƏ FƏALİYYƏTİ HAQQINDA

Xacə Nizamülmülk Həsən ibn Əli, səlcuq sultanlarından Alp Arslan (1063-1072) və Məlikşahın (1072-1092) vəziri olmuş, Səlcuqilər dövlətinin genişlənib möhkəmlənməsində, ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılmasında, ordunun qüvvətlənməsində, abadlıq işlərinin aparılmasında, elm və mədəniyyətin yüksəlməsində çox böyük işlər görmüşdür. Bu dövrlərdə, mübaliğə etmədən demək olar ki, dövləti sultanlar deyil, Nizamülmülk idarə edirdi.[1]

Nizamülmülk daxili dövlət işləri ilə yaxından məşğul olmaqla bərabər, xarici siyasətə istiqamət verir, din-şəriət qayda-qanunlarına dəxalət edir, məzhəb və təriqətləri öyrənmək, dövlət və din xadimləri hazırlamaq məqsədilə xüsusi mədrəsələrin açılmasına təşəbbüs göstərir və böyük maddi yardım edirdi. Bu mədrəsələr Sonralar "Nizamiyyə" mədrəsələri adı altında şöhrət tapmışdı. Bunların ən məşhuru bir çox dövlət və din xadimləri, münəccimlər, filosoflar, hüquqşünaslar və şairlər hazırlamış Bağdad Nizamiyyəsi sayılırdı. Bu mədrəsələr Nizamülmülkün ölümündən sonra da öz fəaliyyətlərini davam etdirmiş və Şərq ölkələrinə böyük şəxsiyyətlər vermişdir. Sədi Şirazi kimi bir şairin məhz Bağdad Nizamiyyəsi divarları arasında yetişdiyini qeyd etmək kifayətdir.

---

[1] BSE, ikinci nəşri, 29-cu cild., səh. 603

Məxəzlər Nizamülmülkün anadan olması, həyatı və fəaliyyəti, dini görüşləri və əqidəsi haqqında son dərəcə ziddiyyətli məlumatlar verir, onun özü barədə müxtəlif əhvalatlar, bəzən əfsanəyə oxşayan rəvayət və hekayələr danışırlar. Bu rəvayətlərin ən məşhurlarından biri Nizamülmülk, Xəyyam və Həsən Səbbah əhvalatıdır. Nizamülmülkün "Məcməül-vəsaya" ("Vəsiyyətlər toplusu") adlı əsərindəki rəvayətə görə guya Nizamülmülk, Xəyyam və Həsən Səbbah gənc yaşlarında bir məktəbdə oxuyurmuşlar, söz verib əhd-peyman bağlayırlar ki, kim böyük bir mənsəbə çatsa, o birilərini irəli çəksin, onlara kömək etsin. Zahirən həqiqətə oxşayan bu rəvayət bəzi tarixi faktlara əsasən mümkün olduğu halda, başqa faktlar tərəfindən tamamilə qeyri-adi görünür. Tarixi faktlara görə, biz əsrinin son dərəcə görkəmli alim və şairi olan Xəyyamın doğrudan da Nişapur yaxınlığında kənd aldığını, orada yaşayaraq yaratdığını, Həsən Səbbahın sarayda vəzifə aldığını görürük. Lakin digər tərəfdən bu üç tarixi şəxsiyyət arasında olan yaş fərqləri onların gənclikdə bir yerdə oxuya biləcəyini tamamilə şübhə altına alır. Tarixdən məlum olduğu üzrə, Nizamülmülk 1018-ci ildə, Xəyyam 1040-cı ildə anadan olmuşdur. Həsən Səbbahın anadan olduğu il isə məxəzlərdə göstərilmir. Beləliklə, Nizamülmülkün yaşı 22-23-ə çatdıqda Xəyyam anadan olmuşdur. Bu qədər yaş fərqləri olan adamların gənc yaşlarında bir mədrəsədə oxuya biləcəyini, əlbəttə ciddi bir hökm kimi qəbul etmək olmaz. Əgər Nizamülmülkün ölərkən bəzi məxəzlərin göstərdiyi kimi,[1] doxsan altı yaşda olduğu ehtimal edilərsə, onun anadan olduğu il, 1018 deyil (Nizamülmülk 1092-ci ildə vəfat etmişdir), 996-cı il olmalıdır.

Məxəzlərin verdiyi məlumata əsasən, Nizamülmülk (Xacə Qəvaməddin Əbu-Əli Həsən ibn Əli) bir rəvayətə görə İranın

---

[1] Şəmsəddin Sami, Qamüsül-əlam, 6-cı cild, səh. 4587-88.